

РЕЦЕНЗИЯ
на дисертационния труд на Радослава Колева
на тема: **ЕЗИКОВИЯТ ОБРАЗ НА ПРЕСТЪПНОСТТА В БЪЛГАРСКИЯ
И ПОЛСКИЯ ЕЗИК**

за присъждане на образователната и научна степен „Доктор”

Професионално направление: 2.1 Филология (Български език – лексикология)

Научен ръководител: доц. д-р Надежда Сталянова

Със Заповед № РД – 38 – 658 от 15.12. 2023 г. на ректора на Софийския университет «Свети Климент Охридски» съм назначен за член на научното жури за присъждане на научно-образователната степен «доктор» на Радослава Колева. Запознат съм с цялата документация по процедурата, включително и с резултатите от антиплагиат програмата, и категорично мога да обобща, че са спазени всички изисквания на Закона за академичното развитие, както и на Правилника на СУ за неговото прилагане.

Ще започна своята рецензия с два задължителни реквизита за този научен жанр. Първият елемент е свързан с кратко биографично представяне на докторантката. Радослава Колева е родена в град София през 1990 година. Средното си образование е завършила във Втора английска езикова гимназия «Томас Джеферсън». През 2009 година е приета в СУ «Свети Климент Охридски», профил «Полска филология», а през 2014 година завършва с отличие специалността. Придобива и педагогически профил в рамките на магистърското си обучение. През 2019 година се явява на конкурс за зачисляване в свободна форма на докторантура и след отлично представяне е зачислена в научно-образователната степен. Посещава курсовете на Докторанското училище във Факултета по славянски филологии. Докладът ѝ «Метафоризация на обекта и субекта в престъплението *трафик на хора* в полския и българския език» е отличен на второ място по време на научна конференция за студенти и докторанти в ЮЗУ «Неофит Рилски». Широтата на научните интереси я отвежда и към публикации в «Литературен вестник», където текстовете ѝ са много добре приети от читателите¹. Владее полски език, английски език и базово ниво на немски език.

¹ Из криволиците на ума в дебютния роман на Елена Колева, ЛВ, бр. 26, година 30, 7-13 юли 2021 г.

Вторият елемент е свързан със структурата на дисертационният труд, който се състои от увод, шест глави, заключение, библиография и приложения. Общият му обем възлиза на 231 страници, от които 25 страници библиография и 2 приложения. Библиографията обхваща 357 библиографски единици и източници на български език и на полски език. Използваната литература е напълно удовлетворителна, не са пропуснати възгледите на значими фигури от областта на когнитивната лингвистика, представянето на проблематиката е изчерпателно и задълбочено. Особено място, както подчертава в своя отзив за обсъждането на дисертационния труд доц. Диляна Денчева, е отделено на полския когнитивен кръг (т.нар. люблинска школа с представители Й. Бартмински, Р. Токарски, А. Пайджинска и др.), което е много важно с оглед на факта, че полският език е един от членовете на изследваната съпоставителна двойка. Отчетени са 5 публикации по темата на дисертацията, публикувани най-вече след изнасяне на докладите на конференции и научни форуми. Радослава Колева е представяла своите научни приноси на конференции за студенти и докторанти в Пловдивския университет и в ЮЗУ «Неофит Рилски», а като член на журито в ПУ съм имал възможността да изслушам представянето на Радослава и участието ѝ в дискусиите след представянето на текста, в които тя достойно и убедително защитава своите хипотези с много примери и с теоретични аргументи. Към всичко това ще добавя и достойното представяне на научния труд по време на вътрешното обсъждане в Катедрата по български език на СУ «Свети Климент Охридски», на което бяха направени редица препоръки към изследването, свързани с уточняването на терминологичния апарат, с метафоризацията и концептосферата с оглед на когнитивната лингвистика, фразеологията и други, по-голямата част от които Колева е съобщила в последния вариант на текста.

Ще започна същинската част на своята рецензия с изречение, което може би е по-подходящо за заключителната част, но в никакъв случай не е неуместно и във въведението. Темата е много сполучлива по две причини: тя пресреща явления от правния свят, като ги осмисля в полето на лингвистиката и ги пречупва през актуални теории, наложили се и у нас през последните години. Втората причина е, разбира се, съпоставителният елемент. Българското езикознание в своя исторически растеж и в своето динамично развитие е показало многократно колко важно е съизмерването на езиковите явления у нас с останалите езици – славянски и неславянски. В случая съпоставката е предизвикана от сходни социални мотиви, свързани с престъпността в двете страни. Явлението *трафик на*

*хора*², както подчерта по време на вътрешното катедрено обсъждане доцент Диляна Денчева, и редица други видове престъпления, са сравнително ново за българската действителност явление, което предполага кратка история на изследователския интерес към него от езикова гледна точка. Свидетели сме как в последно време непрекъснато се увеличава нарастването на това престъпление и затова то присъства почти ежедневно в новинарските емисии на радиата и на телевизиите. Все повече хора стават жертва на тази „услуга“, а за съжаление не са малко и тези, които реално губят живота си след мъчителни и нечовешки условия по време на „пътуването“. Бих определил това като търговия с човешкия живот; като съвременна форма на покупко-продажба, приложена към хора, които бягат от една жестока действителност, за да се сблъскат с друга, може би не по-малко жестока, и да платят в немалко случаи с живота си чисто човешкия стремеж към свобода и към нормален живот. Престъплението е отразено и в законовата база на страните членки на ЕС, както и в самото европейско законодателство (Регламент 2011/36/UE). Това е сериозно доказателство за значимостта на проблема, което от своя страна е повод за изследване и на неговата езикова страна. Важно е тук да се подчертае не само съпоставителният българо-полски езиков елемент, но и сближаването на езиковата действителност с правната материя, което разширява и теоретично, и практически териториите на езика и на правото, като засилва интердисциплинарността и разширява полето на действие на лингвистиката и на нейното универсално приложение към/във всичко, което заобикаля човека и неговия свят. Някои от изводите в изследването ще бъдат от полза и за лингвистика, и за правната наука,

² Подкрепям препоръката на доц. Диляна Денчева, че работата би спечелила още повече, ако се отдели място за изясняване на понятието *трафик на хора* в българския и в полския език, както и да се добави еквивалентът на английски език. Технически това лесно може да стане с помощта на сайта eur-lex.europa.eu. Разширеното изясняване на понятието се налага поради известните различия в българската и полската терминология: в полския език се използват *przemyt ludzi i handel ludzmi*, а в българския се различават *трафик*, *каналджийство* и други в зависимост от видовете трафик, които авторката на дисертационния труд е обобщила: трафик на хора с цел сексуална експлоатация, трафик на хора с цел трудова експлоатация, трафик на деца с цел просия, джебчийство и други нелегални дейности, трафик на бременни жени с цел продажба на новородените им деца, трафик на хора с цел продажба на телесни органи, тъкани и яйцеклетки.

но могат да бъдат използвани и за нуждите на журналистиката, когато се отразява престъплението в националните медии.

В ролята на базисен теоретичен фундамент в първите две глави влизат теорията за езикова картина на света и теорията на метафората. **Първата глава** на дисертационното изследване представя обобщение на теоретичния модел за езиковата картина на света, който стъпва върху много сериозни и задълбочени обобщения. Особено добро впечатление прави запознаването с постулатите на когнитивната лингвистика, в рамките на която се разполага понятието езикова картина на света. Проследени са историята на понятието, развитието му като научен обект и школите, обособени в процеса на изкрystalизирането на схващанията за него. Струва ми се, че в стремежа си да представи колкото се може повече концепции за теорията докторантката е пропуснала възможността да представи собствена концепция. Остава усещането за описание на концепции, в които не е потърсен диалогът при изясняването на базисния теоретичен модел. В последните години в българската лингвистика се появило множество изследвания по темата за езиковата картина на света, като някои от тях според мене не показват разбиране на същността ѝ, включвайки в нея елементи, които не са подходяща илюстрация на теорията. В дисертацията би било добре да се отдели повече място и на рецепцията на тази теория в българското езикознание. От друга страна, теорията вече е толкова широко приложена у нас, че само описание не би помогнало да се видят приносите на българските лингвисти в адаптирането на тази теория към българския език. Тук ще отбележа със съжаление, че може би все още е актуална изказаната от проф. В. Попова мисъл, че няма българска научна доктрина, която да се е наложила в световното езикознание. Ще добавя още една важна идея, изказана по време на вътрешното обсъждане и свързана с фразеологизмите като елемент от концептуализацията в езиковата картина на света и с реконструирането ѝ с помощта на фразеологичните изрази, които съхраняват стари представи, стереотипи, модели на поведение, обичаи и под. Тъй като явлението, описвано в дисертацията, е твърде младо, за да се слобие с фразеологичен апарат, такива изрази не са описани в дисертацията: единственият фразеологизъм, който се вписва в картината на трафика на хора, е *залагам на карта*. Наблюдението върху оформянето на фразеологизми, както и тяхното отсъствие поради спецификата на анализираният явление, трябва да бъде отбелязано в изследването и/или да бъде

наблюдавано като процес: било то на оформяне на нови изрази, било то като използване на утвърдени вече фразеологизми с нова функция.

Другият теоретичен проблем, на който е посветен цял раздел във **втора глава**, е проблемът за метафората. Дълбоко съм убеден, че българското езикознание все още дължи цялостно изследване, посветено на метафората. В представянето на метафората в дисертацията на Радослава Колева проличават усилията на докторантката да вникне в същността на езиковото явление. Явление, което е много сложно. Явление, което превзема територията на множество други стилистични фигури и тропи. Явление, което в реториката също има свои много важни функции. Прецизно са представени и цитирани възгледите на изследователи метафоролози (по изразу на Диляна Денчева) от световен мащаб като Лейкф и Джонсон, Осбърн, Добжинска, Ричардс, Блек и др. Съществен принос на работата е, че е представен диалогът, в който си кореспондират постулатите на когнитивната лингвистика с идеите за концептуалната метафора. Струва ми се, че и тук докторантката не е събрала смелост да предложи собствена концепция и да направи опит за типология на това сложно езиково явление. Примерите дават повод да се направи разчупена теоретична рамка, която да събере едно толкова разнообразно по същността си и по проявите си в реалната речева практика езиково събитие каквото е метафората. Примерите са и добра основа да бъдат разширени и някои от изводите, които докторантката посочва: Метафората е културологично обусловена и представлява вид номинация и функционира в различни типове дискурси, оказва емоционално въздействие; Метафората е акт на предикация, при която се извършва приписване на признаци на обект референт; Метафората е трикомпонентна структура. Състои се от: тема, метафоричен носител, информация за темата; Метафората е един от възможните начини за категоризация, познание, оценка, концептуализация, осмисляне, разясняване на света във всичките му аспекти.; Метафората е база на концептуалната система и представлява когнитивно явление. Езиковата метафора е неосъзнат акт като се основава на представата за връзка между две сфери в човешкия мозък. Езиковата репрезентация на метафората е поместена в границите на епистемологичния, логическия, социалния, онтологичния контекст; Метафоричното структуриране е фрагментарно (един абстрактен концепт е представен чрез образа на друг, не е необходимо и задължително условие той да притежава всички структурни елементи на изходния (не всички елементи от сферата източник се използват в сферата цел);

Метафората за Лейкоф и Джонсън е основен инструмент на човешката концептуална система, който се основава на преживения (телесен и културен) опит – това са спатиалната ориентация, онтологичните същности и структурирани (физически) дейности в пространството, взаимодействието между индивидите в общността в културното пространство и взаимодействието на индивидуалните единици с материалния свят; *Метафората* в теорията на Лейкоф и Джонсън се разбира като основен механизъм, чрез който човек възприема абстрактните концепти и формулира абстрактно мислене, като набор от устойчиви съответствия между сферата източник и сферата цел; *Концептуалната метафора* изгражда човешкото мислене, лежи в основата на изграждане на метафоричните модели и обуславя действителността, в която индивидът съществува³. Особено ценни са изводите в края на двете глави в частта си, в която се засяга сравняването на езиковата картина на света в полския и българския език.

Трета глава от дисертацията на пръв поглед изглежда неизчерпателна и прекалено описателна, което според мене се дължи на спецификата на юридическата материя. Тази част от дисертацията обаче, освен като преход към проблематиката, има функцията да създаде контекст и да представи законодателната нормативна база, която урежда характера на престъплението, а това е предпоставка да се разгърнат и неговите езикови проявления, разполагайки *трафика на хора* в текст от административно-деловия (юридически подстил⁴) функционален стил и придавайки му терминологичен ранг. Тази глава е посветена на нормативните актове, които регулират престъплението *трафик на хора* в Република България (Наказателен кодекс на Република България (чл. 159 а, б, в, г, чл. 280), Закон за борба с трафика на хора, Европейската конвенция на Съвета на Европа за борба с трафика на хора и др.) и на нормативните актове, които регулират престъплението трафик на хора в Република Полша (Конституция на Република Полша (чл. 31, както и чл. 65), Национална програма за действие против търговията с хора, Наказателен кодекс на Република Полша (чл. 8, чл. 115, чл. 189, чл. 191, чл. 203, чл. 204, чл. 253). Както отбелязва докторантката,

³ Цитирано от дисертационното изследване стр. 77-78.

⁴ Тук е мястото да се отбележи, че може би е време в българската лингвистика да се преосмисли класическата типология на функционалните стилове в езика, тъй като така наречените подстилове много „агресивно“ разширяват своите параметри в писмената и в устната реч, а това е предпоставка за преосмислянето на структурата и на наименованията на самите стилове.

тази глава не търси юридическа изчерпателност, но е необходима, защото се метафоризират само неща от голяма важност за човешкото битие каквото е престъплението *трафик на хора*, криминализирано от 2002-2003 година. Всичко това означава, че престъплението е относително ново явление и ... осмислено като престъпна проява в съзнанието на социума, е метафоризирано.

Четвърта глава по същество разгръща метафоричните модели на престъплението *трафик на хора* в медийния език. Много верни са наблюденията на Радослава Колева, базирани на теоретичния опит на ключови за метафоричния модел изследвания. Терминът *метафоричен модел*, както отбелязва докторантката, се наблюдава при сравнителен анализ на метафори от няколко езика или в рамките на един език. Всяка конкретна метафора би могла да се разглежда като проявление на по-общ тип (при Лейкоф и Джонсън, както и при Р. Гипс наречен *концептуална (или структурна) метафора*, при А. Баранов, Ю. Караулов, Д. Доброволски *метафоричен модел*, при Телия (по образец на А. Жолковски) – *развиване на метафора (или усилване на метафора)* (Lakoff, Johnson 1980/ 2003; Баранов, Караулов 1994; Добровольский 1996:71; Жолковский 1962:170; Телия 1988:203) Присъединявам се напълно към една от препоръките на Диляна Денчева, че в раздела за метафоричните модели би било добре да се използват понятия от когнитивната лингвистика като **концептосфера** – изходна, сфера цел и да се обединят по концептосфери. Дисертацията по своята същност е когнитивна и в основната си част може да се обогати с повече понятия от **теорията на концептуалната метафора**. Голяма част от тези концептуализации са съвсем конвенционални. Човешките маси например традиционно се концептуализират с помощта на понятия от концептосферата на водата – *поток, река, море от хора, вълна и други* (обобщението и примерите са на Денчева). Представени в тази глава са функционални разреди и са обобщени примери за метафорични типове, които представят разнообразието от образни езикови модели, които онагледяват характеристиките и същността на престъплението в България и в Полша. В тази глава е показано и богатството от примери, с които работи докторантката и които гарантират обективността на всяко езиковедско изследване. Събраният емпиричен материал илюстрира дълбочината на анализа и достоверността на изводите. Похвален е стремежът към широка дискурсивна палитра на концептуализациите и обособяването на езикова репрезентация на понятието *трафик на*

хора в медийния дискурс, а в пета глава и на когнитивна експликация под формата на анкета и разкази от първо лице на жертвите.

Пета глава, както става ясно от предходните изречения, разглежда езиковата картина на света за трафика на хора в езиковото съзнание на носителите на българския и полския език и концептуализация на езиковата картина на света в ежедневния дискурс чрез изследване на моделите на метафоризация в ежедневната разговорна реч. Към това изследване докторантката подхожда с хипотезата, че изводите, направени в проучвания по отношение на моделите на метафоризация на езиковата картина на престъплението *трафик на хора* в публицистични текстове, са ограничени единствено в медийната среда и не излизат извън нея. Проведената анкета и резултатите от нея опровергават тези предположения. Резултатите от анкетното проучване потвърждават схемите на метафоризация, описани в четвърта глава. Изводите от обобщенията в анкетите показват хармониране между посоките на осмисляне на публицистичния и разговорния дискурс. Наблюдава се метафоризация в една и съща посока между публицистичния дискурс и анкетното проучване: трафикът на хора е търговия, стокообмен, робство, експлоатация. Всичко това дава основание да бъде формулиран изводът, че това престъпление е заложено относително неотдавна в правните системи на двата изследвани езика, но то ясно отразява важни процеси в обществения живот и поради това подлежи на метафорично описание.

Главата, която разгръща още един личен принос на докторантката, е **шеста глава**. Тя е посветена на лексикалните параметри на жертвата на трафик на хора през разкази в първо лице. Това е изключително важно и ценно за изводите в дисертацията и за обективността на направените обобщения. Метафоричните модели са изведени въз основа на лични разкази на жертвата на престъплението *трафик на хора* и са под формата на интервюта, проведени между интервюиращ и лицето, обект на престъплението, пред обектива на камера, и поместени на страниците на медии или в социални платформи; лични изповеди на жертвата на престъплението *трафик на хора*, под формата на текст, поместени на страниците на медии; лични истории, споделени *инкогнито*, лицето на жертвата на престъплението е скрито, чува се само гласът ѝ. Достатъчен е и общият брой на личните разкази – 28 (15 броя на български език и 13 броя на полски език за периода 2012-2021 г.). Анализираният обем от лични истории (разкази интервюта) от първо лице на лица, преки участници и потърпевши от престъплението трафик на хора в българския език и полския

език, задават общи и вече познати от предишни изследвания в дисертационния труд тенденции по отношение на езиковата репрезентация на това престъпление, а именно – **трафикът на хора е търговия, трафикът на хора е робство, трафикът на хора е лов.**

Особено важни са изводите, които докторантката прави в тази глава. Те показват умение за научно обобщение върху наблюдаваните факти, затова ще си позволя да ги цитирам подробно:

- в българския и полския език престъплението трафик на хора се метафоризира като **доходоносна търговия със стока** (човешки тела) между търговец и търговец или между търговец и купувач (*handlarz ludźmi* и сводник). Обектите на трафик на хора са артикул с ценност и стойност (те биват излагани на показ (показвани на витрини), с тях се извършва размяна, средство са за осъществяване на покупко-продажба. Анализиранияте фрагменти затвърждават метафоричните схеми в българския и полския език – **трафикът на хора е търговия, робство, лов** – като напълно устойчиви, защото те се появяват и във вече изследвани дискурси – публицистични текстове, анкета.

- при анализа на разгледаните лични истории в българския и полския език се открояват и за първи път лексикално-семантични полета, които са богато илюстрирани. Това се обяснява с факта, че основните средства за принуждаване към сексуална и трудова експлоатация са насилието от страна на експлоатиращия спрямо лицето жертва. Лексикалните примери, с които си служат жертвите на трафик на хора, се отличават с **експресивност, подчертаване на болката и страданието**. Тези примери, както посочва и докторантката, не са метафори, но са ценни за изследването, защото са част от разказа на жертвите на трафик на хора и потвърждават, че метафоризация се наблюдава единствено в текстовете от медийния дискурс и в резултатите от анкетното проучване по темата, представени последните глави на дисертационния труд⁵.

Бих си позволил в края на рецензията да обобщя и някои от **препоръките**, които бяха изказани на обсъждането в Катедрата по български език и които ми се струва, че могат да бъдат доразвити в едно бъдещо изследване, посветено на метафората. Най-важната препоръка е да бъдат прецизирани терминологичните употреби. Както правилно отбелязва Дилиана Денчева по време на обсъждането, важно е да се доизясни понятието *езикова*

⁵ Дисертационен труд, стр. \$\$\$

метафора. В полския език, отбелязва тя, *metafora językowa, pojęciowa, potoczna* са приблизително едно и също и се противопоставя на художествената метафора по степента на конвенционализация, а това изисква разяснение по отношение на израза *езикова метафора*. Необходимо също е да се изяснят понятията *тема* и *метафоричен носител*, защото всъщност те навлизат в българския език като калки на полските *temat* и *nośnik metaforyczny*, които се използват за преводни еквиваленти на *tenor* и *vehicle*; И още една много важна препоръка, отново направена от Диляна Денчева. Необходимо е да се преосмисли т. 1.1. от втората глава. Това, което е описано като профилиране на метафората, всъщност са концепции за профилирането **въобще**. Връзката, която се прави между профилирането в разбирането на Бартмински и Небжеговска и метафората в тезата на Денчева, е, че профилирането може да се разглежда като механизъм за възникване на метафората. С оглед на това тази точка или трябва да се отстрани като нерелевантна към теорията на метафората, или да се поправи след по-детайлно запознаване с тази теза.

Текстът на дисертацията напълно покрива изискванията на научния функционален стил. Както отбелязах в началото на рецензията, той е добре структуриран, с много добре премислени обособени раздели и подраздели и ясна (на места дори свръхраздробена) вътрешна сегментация на текста. Цитиранията, бележките под линия и библиографията отговарят на съвременните изисквания и на потребностите на текста да обективира научните изводи, а таблиците и приложенията онагледяват материала, като улесняват възприемането му. Езикът притежава всички характеристики на научния дискурс като **терминологичност, прецизност, обективност** и т.н. Не са изчистени някои правописни и пунктуационни грешки, а това за езиковедско дисертационно изследване не бива да се допуска.

И съвсем в края на рецензията бих си позволил някои лични впечатления, свързани с работата ми с докторантката в Катедрата по български език. Изключително съвестно тя подпомага дейности, които имат отношение към редактирането, предпечатата и отпечатването на списанията „Българска реч“ и „Съвременна лингвистика“; включва се в проекти, разработвани под научното ръководство на доц. Сталянова; участва в провеждането на изпити и съдейства за различни научни и преподавателски прояви в нашата катедра. Това няма отношение към високите научни качества на дисертационния труд, но е важна черта към профила на една млада изследователка, насочила своите

интереси към полето на лингвистиката. На млад учен, който доразвива съпоставително един актуален проблем и се нагърбва с нелеката задача теоретично и практически да го представи пред научната общност.

Аз съм дълбоко убеден, че изследването на Радослава Колева е сериозно научно изследване, зад което стоят много събрани примери, хиляди изчетени страници с научна литература и най-вече силно проявен интерес към разработването на темата. Безспорни са научните приноси на труда. На места ми се струва, че наблюденията не са еднакво разположени към двата езика, но това всъщност се определя от броя на примерите, които докторантката анализира. Препоръките не намаляват стойността и качествата на научния труд.

Авторефератът достоверно представя съдържанието на текста, макар да ми се струва, че на места прекалено фрагментирано го „копира“ за сметка на аналитичното представяне, съобразено с характеристиките на този жанр.

Приносите са убедително подредени и реално отразяват новостите, които докторантката е разработила по темата. В тях се долавя онази типична за младите изследователи скромност в такива случаи да не превишат измеренията на постигнатото и в този смисъл ми се струва, че Радослава Колева може по-смело да направи своите обобщения за собствените си приноси.

Публикациите по темата на дисертацията са представяни, както вече отбелязах, на научни форуми за студенти и докторанти в ПУ и в ЮЗУ, а част от тях са публикувани в списания на ФСлФ - „Българска реч“. Изводите са конкретно формулирани и ще бъдат полезни на изследовател от различни области: преподаватели, юристи, преводачи и др.

Отправените препоръки не намаляват генерално стойността на труда и при всички положения са идеи за неговото подобряване, ако докторантката реши да продължи изследванията си или пък да издаде дисертацията като самостоятелна монография.

На базата на представените наблюдения върху текста смятам, че той представя достойно докторантката и нейната научна ръководителка – доц. д-р Надежда Сталянова; представя достойно и Катедрата по български език на СУ „Свети Климент Охридски“. Ето защо убедено препоръчвам на останалите членове на научното жури да подкрепят присъждането на научно-образователната степен „доктор“ на Радослава Колева. Аз

категорично гласувам ЗА присъждането на степента и пожелавам на докторантката да продължи със заниманията си в полето на съпоставителната лингвистика.

15.03.2023 г.

София

Рецензент:.....

Доц. д-р Владислав Миланов
